

**„ИЗЛОЖЕНИЕ ВКРАТЦЕ О ПРАВОСЛАВНОЙ ВЕРЕ ИОАНА
ФИЛОСОФА“ В СБОРНИЦИ ОТ XIV–XVIII В.
(ОПИТ ЗА АТРИБУЦИЯ)**

Гл. ас. д-р Анета Николова
(ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“)

**„ИЗЛОЖЕНИЕ ВКРАТЦЕ О ПРАВОСЛАВНОЙ ВЕРЕ ИОАНА
ФИЛОСОФА“ В СБОРНИКАХ XIV–XVIII ВВ.
(К АТРИБУЦИИ ПРОИЗВЕДЕНИЯ)**

Ch. Assist. Prof. Dr. Aneta Nikolova
(“St. Cyril and St. Methodius” University of Veliko Tarnovo)

Abstract: В докладе рассматривается содержание и конвой *„Изложения вкратце о православной вере Иоана Философа к некоему просившему у него...“* и высказываются гипотеза о том, что автор Изложения – старец Иоанн, чья приписка дошла до нас, и чье дело собрать и редактировать древние славянские тексты приурочивается к XIII веку и связывается с заказом тырновского царя Иоана Асена. Делается попытка проследить историю текста по сборникам, в которых он сохранился и дошел до Твери, где зафиксирован в последнем по времени списке этого Изложения.

Keywords: medieval manuscripts, Tver, Turnovo, Ioan Filosof.

Моят интерес към текст с начало *„Изложение вкратце о православной вере Иоана Философа к некоему просившему у него...“* в един късен препис в тверски сборник от началото на XVIII век, описан в края на XIX век от М.Н. Сперански (Сперански 1891, 188–195), бе провокиран от неговите паралели в редица паметници, със сигурност свързани със столичния Търновград. Постепенно кръгът от ръкописи, които съдържат това Изложение се разшири и даде възможност да се очертае неговото разпространение в славянската ръкописна традиция, както и да се направят предположения за автора на този текст, известен на изследователите само с името си към това съчинение в различните му преписи и едно повествование от патеричен тип в два от същите ръкописи.

Сборникът от Тверския музей е описан от М. Сперански, който го датира в началото на XVIII в., без начало и с изгубени вътрешни листи. Достигналата до нас част започва с неясен текст, който изследователят определя като откъс от

списък с думи „неудобъ разумеваемыє“ (Сперански 1891, 181). На л. 2 следва краят на текст (глава 5) с възгласа „Во имя

За *Изложение вкратце о православной вере Иоана Философа* споменава К. Куев в своето изследване на Иван-Александровия сборник от 1348 г. Като се занимава със Сказание за вселенските събори авторът отбелязва, че „сведенията за вселенските събори често пъти се поместват в непосредствено или в по-далечно съседство с вероизповедни формули, с основните догматически вероизложения на православието“ (Куев 1981, 369). И дава пример със сборник от XVI–XVII в., който някога е бил собственост на българин, а днес се пази в библиотеката на Румънската академия на науките в Букурещ (*mss. slav. № 649, л. 50-54*), където кратки сведения за вселенските събори се дават непосредствено след *Изложение вкратце о правоверней вере Иоана Философа къ некоему просвишу у него*. И специално отбелязва, че „Йоановото вероизложение се среща често в старославянските ръкописи. Тук К. Куев привежда още 6 ръкописа, част от които доказано от времето на цар Иван Александър.

Т. нар. Поп-Филипов сборник (ръкопис, съдържащ Манасиевата хроника, запазен в Синодалната сбирка, днес в Държавния исторически музей) с дата в послеслова 1345 г. (*ГИМ, Синод. 38¹*) е създаден по поръчка на цар Иван Александър. *Изложението* на Йоан Философ е на л. 2–6, последвано от сведенията за вселенските събори. Поп Филип, комуто принадлежи приписката в края и по чието име е назван ръкописът, всъщност е изписал само последните 9 листа. Изпод перото на „неговия анонимен сътрудник“, както А. Турилов нарича другия преписвач, е излязъл още един ръкопис с датировка до 30-те години на XIX в.: българската част върху хартия от един обемен ръкопис с Псевдозонара от сбирката на Хлудов (*ГИМ, Хлудов. 76*). Номоканонът тук е най-древният и най-пълният от известните досега преписи, представя особена редакция на епитимийно-каноничен сборник². Името на този преписвач остава неизвестно (*Хлудов. 76* е без начало и край, а там би могъл да остави своето име преписвачът – Турилов 2012, 327), но ако принадлежността му към царския скрипторий не може да се докаже, то участието му в изпълняването на поръчки на цар Иван Александър може да се приеме за безспорно (вж. Турилов 2012, 326–327).

Интересуващият ни текст се съдържа и в сборник, изписан, според по-

¹ Хартията на последния ръкопис е датирана филиграноложки до 30-те години на XIV век (цит. по: Турилов 2012, 335).

² По наблюденията на Е. Коцева почерците от неговия тип (наречен „попгерасимово писмо“ по достигналото до нас име на друг преписвач) са „функционално свързани с ръкописи, които съдържат или нови преводи, или съчинения на български автори от XIV в. и техни авторизирани преводи“ (Коцева 1985, 42), макар че А. Турилов донякъде оспорва това (Турилов 2012, 334).

² А. Турилов се позовава на мнение на най-големия изследовател на номоканона в древните славянски ръкописи Е. Белякова (Турилов 2012, 327).

слеслова към него, в Ловеч при „деспот Александър и неговия син Михаил Асен“, следователно до 1331 г.³ и известен днес като Ловчански сборник (вж. **Куев 1971**, 79–84); пази се в Библиотеката на Академия на науките в Санкт Петербург (*БАН 13.3.17*). Ловчанският сборник и ПопФилиповият са единствените ръкописи, където същото име Иоан се споменава извън разглежданото тук *Изложение* – в „Сказаниѣ ѿ книгъ. Нач.: Сѡбходящем же нам скиты и прѣбыванїа ѿчъскаа, мнѣ Софронию, съ братомъ моимъ, Іваномъ философомъ приидохомъ и къ аввѣ Павлоу...“ *Сказанието* е за чуто от авва Павел чудо за видение; макар че в сборниците е означено „ѿ книгъ“. Следователно същият Иоан Философ е свързан с Агон (или друго такова място), където има „скиты и прѣбыванїа ѿчъскаа“.

Към ранните преписи на *Изложението* на врата на Иоан Философ принадлежи и препис от Народната библиотека в Белград (*Рс 477*), сръбска редакция от втората половина на XV в. (**Стоянович 1903**, 322–326). Сборникът е с много изгубени листи и разместени тетради. Начало: Понеже ми просиль еси слово добро събранои извѣстно ѡ благочѣстивѣи нашии вѣрѣ. В този сборник се отбелязва и слово, посветено на деспот Стефан Лазаревич с акростих *Слово любве*, затова може да се предполага, че той също е владетелски сборник, както е ПопФилиповият.

Изложението за православната вяра се открива и в още известни ми сборници с различно определян произход:

Синод. 268 (700) от XVI в. (л. 132–243, вж. **Горски, Невоструев 1857**, 300; **Куев 1981**, 370, бел. 10), начало: Понеже ми еси просил слово добро събранно, и извѣстно, ѡ благочѣстивѣи нашеи вѣрѣ;

Синод. 323(561) от XVI в. (л. 74 обр.–80, вж. **Горски, Невоструев 1857**, 646; **Куев 1981**, 370, бел. 10), начало: понеже ми еси просил слово добросъбранно извѣстно ѡблагочѣстивѣи вѣрѣ. яко да будеши вѣдѣиелика о исповѣдани;

Синод. 339 (1001) от XVII в. (начало на л. 442–447, вж. **Горски, Невоструев 1857**, 832; **Куев 1981**, 370, бел. 10);

Румянци. 233 – Кръмчая книга от XVI в. от сбирката на Румянцевския музей (начало на л. 354 обр. до л. 357, вж. **Востоков 1842**, 307), днес в Държавната библиотека в Москва (ф. 256, №333); А. Востоков отбелязва начало на текста

³ Втора приписка показва, че книгата е попаднала в манастира Нямец, Северна Молдова, през 1392 г. Водните знаци на ръкописа, обаче, дават датировка „не по-рано от 1390-те години“. А това се подкрепя, според А.А. Турилов, и от особеностите на почерка. Затова достигналият до нас сборник се определя като препис (**Турилов 2009**, 336), а не е антиграфът отпреди 1331 г. К. Куев смята, че понеже има цяла група общи текстове с Поп-Филиповия, то Ловчанският сборник е пребивавал в Търново и от него се е ползвал съставителят на Поп-Филиповия (**Куев 1974**, 84).

Понеже ми еси просил слово добро събрано извъстно о благочъстивѣи нашеи вѣрѣ;

от Троице-Сергиевата лавра е преписът в сборник от XV в. (*Тр.Серг. 760, л. 249 обр. – 252*), начало: Понеже ми еси просил слово добро събрано и извъстно. о благочъстивѣи нашеи вѣрѣ. яко да боудеши вѣды елика в исповѣдани;

а у П. Строев в описа на ръкописите на И. Н. Царски – *ръкопис № 377 (338)* от нач. XVI в. (**Строев 1848**, 411–413), останал от по-голям сборник, вероятно Кормчая (краят на предшестващата статия е задраскан(!) с киновар, явно е, че корпусът е съзнателно изваден от по-голям ръкопис, на л. 1 следва: Словеса, избраннаа от святых книг, иже бо праворѣрну вѣру имѣти...; интересуващото ни *Изложение* започва на л. 9 обр. – **Строев 1848**, 411); начало: Понеже ми еси просил слово добросъбрано и извъстно. о благочъстивѣи вѣрѣ;

От датираните староруски преписи е и този в догматичен сборник от сбирката на М. Погодин (*Погод. 1941*) главно с полемични съчинения, писан в Новгород от Пахомей Сухой и носещ дата 1497 г. В описа на Кл. Иванова за този ръкопис е отбелязано специално, че „статииите срещу латиняните възходат към южнославянски (атонски?) преводи“, а „целият сборник показва връзка с южнославянски оригинал“ (**Иванова 1981**, 492).

При такава немалка ръкописна традиция за *Изложението* показателен може да бъде конвоят на текста.

К. Куев отбелязва, че много често вероизповедни формули за основните догматически истини на православието се откриват с разглежданото от него Сказание за вселенските събори, както е напр. в Изборника 1073 е Изповедание на Михаил Синкел Йерусалимски (+835г.), в Посланието на патр. Фотий до българския княз Борис се съдържа Никео-Цариградският символ на вярата (**Куев 1981**, 369). В самия Иван Александров (Лаврентиев) сборник от 1348 г. е поместено Написание за правата вяра на Константин-Кирил Философ, а текстът на сказанието за вселенските събори се отличава, което сочи друг източник (**Куев 1981**, 371).

Направеният по-горе преглед на познатите преписи от *Изложение на вярата* от Иоан Философ позволява извода, че то се среща във владетелски сборници, сборници с полемичен и догматичен характер и в канонични паметници. Явен е авторитетът на творбата в диоцезите за българи, сърби и руси.

Предвид че *Изложението* се съпътства от догматически и полемични творби (особено срещу латиняните) и най-ранните сборници са с явно търновско потекло, следва да се търси исторически контекст.

От времето на Иван Асен вече е известно името на стареца Йоан от Света гора, изпълнител на поръчаното от българския владетел обновяване на свещените книги (Спасова 2007), не без значение и за състоялия се в Търново през 1235 г. църковен събор. В края на своето изложение Йоан Философ се обръща към поръчителя си и на дело да бъде истински християнин, и в житейските работи. Така свързането му със стареца Йоан, обновител на книгите от времето на цар Иван Асен, намира своето обяснение.

Допускам, че *Изложението* е свързано със събора на Великата църква на Царевград Търнов от 1232 г. за връщане в лоното на православието, а поръчителят на *Изложението* да е именно цар Иван II Асен, заварил при възцаряването си унията от 1204 г., но и скъсал с Рим след победата си над епирския император Теодор Комнин през 1230 г.

И още един аргумент наклонява везните в полза на известния ни от първата част на приписката старец Йоан: в южнославянската традиция от XI до XV в. с прозвището ФИЛОСОФ (вероятно по подражание на учителя на славяните Константин ФИЛОСОФ) са известни още трима книжовници. Общото между тях е владееене на преводаческото изкуство и изправянето на свещените книги (такива са Григорий Философ от втората половина на XI в., Закхей Философ от средата на XIX в., Константин Костенечки, учител на сърбите в първата половина на XV в.). Тъкмо в Сказание за буквите на Константин Костенечки откриваме разбирането за тогавашните занимания с „философия“ – владееене на граматичните правила, изправяне на езика (л. 7а според изданието на **Куев, Петков 1986**). Както вече се показва, самият Йоан Философ в своето *Изложение* въвежда „граматични аргументи“.

Произнасянето на събора от 1235 г. може да осигури на *Изложението* на Йоан Философ авторитет и присъствие в по-нататъшната ръкописна традиция.

Предвид ситуацията с османското нашествие сборниците от този тип се обогатили с текстове за вярата на измаилтяните, нашественици на Балканите, аргументи за актуализация на вярата в Света Троица. Такива са съпътстващите текстове на *Изложението* на Йоан Философ в преписа за деспот Стефан Лазаревич (Рс. 477). Броят и редът на словата от сръбския състав повтарят руските преписи от Троице-Сергиевата лавра (*Тр. Серг.* 760 и *Тр. Серг.* 268).

Присъствието на този текст в тверски сборник ни навежда на един руски паралел с търновската ситуация при цар Иван Асен: тверският княз Борис Александрович, изпратил свой представител на Фераро-Флорентинския събор от 1439–1440 г. Можем да предположим, че в Твер са били изпратени владетелски сборници като съпътник на царско евангелие, владетелска книга.

В тверския препис са въведени части от т. нар. латински глави, както и слова за родословието и сродниците на Пресвета Богородица, а също така и още три слова за нейни сродници. Други три слова са посветени на Благовещение. Последните глави обясняват иконографските образи на Богородица, Христос

и почитанието на иконите (актуално отново след опита за уния на княз Борис Александрович). В „Смирненнаго инока Фомы слово похвалное о благоверном великом князи Борисе Александровиче“⁴ за бащата на великия княз – Александър Иванович, бил на тверския престол 5 месеца през 1425 г. и покосен от чумата, пише: А князь же великий Александръ Ивановичъ ... манастиръ устрои на рѣцѣ Перемере и нарече Благовещение пресвятыя Богородици, но еже есть начатокъ спасению (БЛДР 7)⁵. Затова може да се допусне, че преписът е направен в този манастир, основан североизточно от средновековния град Твер⁶ на пътя за Москва – там, където малката река Перемерки някога се е вливала във Волга.

ЛИТЕРАТУРА

БЛДР 7: Библиотека литературы Древней Руси. Том 7. Москва, 2000.

Востоков 1842: А. Востоков. Описание русских и словеских рукописей Румянцевскаго музеума. Сост. А. Востоковым. Санкт-Петербург, 1842.

Горски, Невоструев 1857: А.В. Горский, К.И. Невоструев. Описание славянских рукописей Московской Синодальной библиотеки. Отд. II: Писания святых отцов. Ч. 3: Разные богословские сочинения. Москва, 1857.

Иванова 1981: Кл. Иванова. Български, сръбски и молдо-влахийски кирилски ръкописи в сборката на М.П. Погодин. София, 1981.

Коцева 1985: Е. Коцева. Развитие на българското кирилско писмо през XIV в. – В: Славянска палеография и дипломатика, кн. 2. София, 1985, 42–45.

Куев 1971: К. Куев. Съдбата на Ловчанския сборник, писан преди 1331 г. – В: Търновска книжовна школа 1371–1971. София, 1974, 79–88.

Куев 1981: К. Куев. Иван-Александровият сборник от 1348 г. София, 1981.

⁴ Това слово е стигнало до нас в препис от втората половина на XVI в. – ръкопис от сборката на Н.П. Лихачъв №689, л. 212–315, издадено най-напред от самия Н.П. Лихачъв, а днес достъпно в изданието на Института за руска литература в Санкт-Петербург (Пушкински дом). Съвременните издатели и преводачи на словото смятат, че то е съчинено около 1453 г., за посочения като автор инок Тома (Фома) не се знае нищо. Същите изследователи отбелязват, че остава загадка дали авторът на това слово, съдейки по съдържанието – достатъчно близък до княз Борис Александрович, е едно и също лице с изпратения от княза едноимен нему пратеник на Фераро-Флорентинския събор от 1438–1439 г. (БЛДР 7).

⁵ Манастирът се намирал там, където малката р. Перемерки се влива във Волга. Вж. БЛДР, т. 7 – цит. по: <http://lib.pushkinskiydom.ru/Default.aspx?tabid=5060>> 7.02.2018.

⁶ Някога селото е Перемеры. Манастирът съществува до XX в. През 1929 г. е снета камбаната, а през Днес доскорошното село Большие Перемерки е в чертите на града.

- Куев, Петков 1986:** К. Куев, Г. Петков. Събрани съчинения на Константин Костенечки. Изследване и текст. София, 1986.
- Спасова 2007:** М. Спасова. Приписката на стареца Йоан и проблемът за атонската редакция на старобългарските книги. – В: Търновска книжовна школа. Т. 8. Велико Търново, 2007, 211–230.
- Сперански 1891:** Описание рукописей Тверского музея. Труд М.Н. Сперанского. – В: Чтения в императорском обществе истории и древностей российских при Московском университете. 1890 год, книга четвертая (155-ая). Москва, 1891, 181–195.
- Стоянович 1903:** Каталог Народне библиотеке у Београду. IV. Рукописи и старе штампане књиге. Саст. Љуб. Стојановић. Београд, 1903 (фототипно 1982).
- Строев 1848:** Рукописи славянския и российскийския, принадлежащия... Ивану Никитичу Царскому разобраны и описаны Павлом Строевым. Москва, 1848.
- Турилов 2009:** А. Турилов. Старые заблуждения и новые „блохи“. – Вестник церковной истории, 2009, № 12 (13–14), 321–261.
- Турилов 2012:** А. Турилов. Межславянские культурные связи эпохи Средневековья и источниковедение истории и культуры славян. Этюды и характеристики. Москва, 2012.